

Secció oberta

Un model conceptual per a la metàfora icònica.
De l'expressivitat comunicativa a l'expressió artística

per Romà Guardiet i Bergé

Professor de la Facultat de Ciències de la Comunicació Blanquerna
de la Universitat Ramon Llull

Resum

Aquest treball aborda el problema de la metàfora icònica —és a dir, la metàfora en l'àmbit de la imatge tant a nivell pictòric com audiovisual.

Existeixen una multitud d'exemples visuals que vigorosament ens recorden els efectes de la metàfora verbal. Però, al mateix temps, la naturalesa visual o audiovisual del discurs canvia substancialment la forma d'expressió i recepció. No queden clares ni les fronteres ni la relació amb la metàfora lingüística.

Sembla inqüestionable que alguna cosa emparentada amb la metàfora lingüística existeix en l'àmbit de la imatge, i si és així, resulta poc menys que ineludible intentar aclarir el paper o papers que pot tenir en aquest àmbit de la comunicació.

L'últim factor que volem remarcar és de caràcter intuïtiu, però ens interessa de manera especial, i és el següent: la metàfora, en general, sembla tenir un paper, indefinit, però fonamental, com a doble pont, per una banda, entre la comunicació concreta i la comunicació difusa, i per l'altra, entre l'expressivitat comunicativa i l'expressió artística. A més, és altament probable que la metàfora icònica tingui un paper diferenciat i crucial en aquests itineraris. Tant en un aspecte com en l'altre, aclarir el tema de la metàfora en l'àmbit de la imatge sembla, a priori, que pot aportar contribucions decisives en aquest sentit.

A conceptual model for the iconic metaphor. From verbal communication to visual communication

Abstract

This paper seeks to provide insight into the nature of iconic metaphors, that is, image metaphors—be they pictorial or audiovisual. Many iconic metaphors produce effects that strongly resemble those of the verbal metaphor. Yet the nature of visual-audiovisual discourse substantially changes the mode of expression and perception. Both the dividing line and relation between visual-audiovisual and verbal metaphors remain unclear. A phenomenon essential to the verbal metaphor is doubtless at play in the visual metaphor and, if so, elucidation of its role in visual communication is necessary. Finally, we wish to put forth an intuition we have about the metaphor in general: it seems to play an unclear but fundamental role as a double bridge between clear communication and fuzzy communication, and between oral communication and visual. It is highly probable that the iconic metaphor plays a unique and crucial role in these relationships. Deepening our understanding of the metaphor in the area of image seems, a priori, to promise important contributions to the field of communication.

Introducció

Aquest treball aborda el problema de la metàfora icònica —és a dir, la metàfora en l'àmbit de la imatge tant a nivell pictòric com audiovisual.

La situació de partida és la següent: tant en la parla popular com en el context acadèmic sovint es fa referència a la metàfora icònica sota diverses denominacions —metàfora pictòrica, visual, fílmica, audiovisual, etc. Sens dubte aquest fet respon a una sensació més o menys generalitzada i més o menys elaborada que algunes de les característiques de la metàfora lingüística són reconeixibles en certes imatges, ja siguin aquestes estàtiques o en moviment.

Evidentment, existeixen una multitud d'exemples visuals que vigorosament ens recorden els efectes de la metàfora verbal. Però, al mateix temps, la naturalesa visual o audiovisual del discurs canvia substancialment la forma d'expressió i recepció. No queden clares ni les fronteres ni la relació amb la metàfora lingüística. Certa gent dóna per fet que existeix la metàfora icònica, sense entrar en disquisicions prèvies, mentre que d'altres veuen la metàfora com un fenomen específicament lingüístic i neguen la possibilitat de metàfora en l'àmbit de la imatge. Tampoc, entre aquells que admeten la possibilitat de la metàfora visual i/o audiovisual, hi ha cap mena d'acord raonable sobre allò que consideren metàfora. Per tant, persisteix una qüestió oberta sobre si realment és adequat parlar de metàfora i, també, sobre allò que pot constituir metàfora, en l'àmbit de la imatge.

No obstant això, a favor de la rellevància del tema de la metàfora icònica i la idoneïtat de plantejar-lo, creiem que cal tenir en compte els següents factors determinants. El primer és més o menys objectiu: hi ha una sèrie d'autors, molts d'ells notablement influents, que s'han plantejat el tema de la metàfora en l'àmbit de la imatge. Per tant, hi ha una sèrie d'autors que han considerat el tema rellevant i/o interessant. A més, alguns d'ells, especialment en el terreny de la filosofia de l'art, el consideren un aspecte crucial en l'àmbit de l'expressió artística.

El segon factor és que resultaria sorprenent que la metàfora estigués estrictament circumscrita a l'àmbit lingüístic. Sembla evident que hi ha imatges o situacions audiovisuals que insistentment ens recorden o suggereixen l'estructura i els efectes de les metàfores lingüístiques malgrat que la seva concreció no sempre resulti fàcil. A més, la importància, omnipresència i multifuncionalitat de la metàfora verbal en la comunicació lingüística, com també la seva plausible gènesi mental o conceptual semblen suggerir que difícilment pot tractar-se d'un fenomen que desaparegui diacríticament en l'àmbit de la comunicació visual i audiovisual, per molt que les característiques siguin clarament diferenciades. Cal no oblidar, tampoc, la innegable presència d'un fort component icònic en la metàfora lingüística: sovint el poeta, el creador o el simple parlant que s'expressa en termes metafòrics està intentant posar en paraules certes experiències sensorials i emotives que contenen potents components icònics. En paraules d'Eco, «no es tracta de dir que *també* existeixen metàfores visuals [...] o que, potser, *també* existeixen metàfores olfactivas o musicals.

El problema consisteix que, sovint, explicar d'alguna manera els orígens de la metàfora verbal suposa remetre's a experiències visuals, auditives, tàctils, olfactives» (1990: 169). Per tant, sembla inqüestionable que alguna cosa emparentada amb la metàfora lingüística existeix en l'àmbit de la imatge, i si és així, resulta poc menys que ineludible intentar aclarir el paper o papers que pot exercir en aquest àmbit de la comunicació.

L'últim factor que volem remarcar és de caràcter intuïtiu, però ens interessa de manera especial, i és el següent: la metàfora, en general, sembla tenir un paper, indefinit, però fonamental, com a doble pont, per una banda, entre la comunicació concreta i la comunicació difusa, i per l'altra, entre l'expressivitat comunicativa i l'expressió artística. A més, és altament probable que la metàfora icònica tingui un paper diferenciat i crucial en aquests itineraris. Tant en un aspecte com en l'altre, aclarir el tema de la metàfora en l'àmbit de la imatge sembla, a priori, que pot aportar contribucions decisives en aquest sentit.

Objectius i metodologia

Els objectius d'aquest treball poden expressar-se en termes d'intentar donar resposta fins allà on es pugui a les següents qüestions agrupades al voltant de cinc temes bàsics:

Existència

A què ens referim quan parlem de metàfora icònica (pictòrica, visual, fílmica o audiovisual)? Els diferents autors que utilitzen aquestes terminologies es refereixen a objectes molt semblants o hi ha diferències irreconciliables entre ells?

La qüestió de l'existència de la metàfora icònica és una qüestió dicotòmica —existeix o no existeix— o bé és una qüestió de grau?

La metàfora icònica és un acte de comunicació o és una qüestió d'interpretació independent de la intenció del creador? És l'existència de la metàfora icònica, primordialment, una qüestió d'hermenèutica?

Relació amb la metàfora lingüística

Quina relació hi ha entre metàfora lingüística i metàfora icònica?

Hi ha una idea suficientment unitària i consensuada de metàfora lingüística que puguem utilitzar com a referència?

És possible traslladar coherentment la idea de metàfora lingüística a l'àmbit de la imatge?

En l'intent de traslladar o extrapolar el concepte de metàfora a l'àmbit de la imatge, hem de prioritzar una analogia en l'estructura o una similitud en els efectes?

Dels diferents objectes reivindicats com a metàfora icònica, n'hi ha que tenen una relació més pròxima a la metàfora lingüística que d'altres? Com podria determinar-se?

Relació entre la metàfora pictòrica/visual i la metàfora filmica/audiovisual

La metàfora visual i la metàfora audiovisual plantegen problemàtiques similars o clarament diferenciades? Quins són els trets diferencials?

Classificació

És possible trobar una classificació que reculli i discrimini la totalitat, o almenys la majoria, dels objectes reivindicats com a metàfora icònica? És possible trobar una classificació que ajudi a situar les diferents concepcions de metàfora icònica?

El rol de la metàfora icònica

La metàfora icònica té un paper similar al de la metàfora lingüística o té un paper molt diferent?

Quina relació hi ha entre expressió artística i metàfora? Hi ha alguna base per a la reivindicació segons la qual «tota obra d'art és metàfora d'allò que expressa»?

El marc teòric d'aquest treball és necessàriament interdisciplinari per la mateixa naturalesa del tema. Fins i tot en el terreny estricte de la metàfora lingüística, existeix una marcada tendència al desbordament disciplinari, com es constata en autors tan significatius com Richards, Black, Ricoeur, Lakoff o Eco. Quan es tracta de la metàfora icònica, la diversitat de les disciplines que aborden el tema, la interdisciplinarietat i el desbordament disciplinari, augmenten notablement. La filosofia de l'art, la semiòtica, la psicologia cognitiva, la teoria de la comunicació audiovisual o la psicoanàlisi són només alguns dels marcs teòrics que s'han utilitzat per a l'estudi de la metàfora en l'àmbit de la imatge.

Vocacionalment, aquest treball pretén ser adisciplinari més que no pas interdisciplinari, en el sentit que no busca una interrelació entre les diferents òptiques disciplinàries, sinó que únicament utilitza els recursos

que més semblen convenir en cada cas, independentment de l'origen —sempre que això no comporti incoherències conceptuals significatives.

Tenint present el que acabem d'exposar, el camí que recorre aquesta tesi per respondre les preguntes plantejades en les hipòtesis de l'apartat anterior pot resumir-se en els passos següents. El primer és un repàs selectiu de les aproximacions més significatives a la metàfora lingüística, com també una àmplia prospecció dels autors que han tractat el tema de la metàfora visual i audiovisual.

El segon és aglutinar i focalitzar, en uns pocs conceptes essencials, les divergències que apareixen en la metàfora lingüística, així com les que apareixen entre les diferents concepcions de metàfora icònica i, també, les similituds i diferències que existeixen entre metàfora lingüística i metàfora icònica. Volem veure, entre altres coses, que mentre que existeix una certa idea de «canonicitat» per a la metàfora lingüística, aquesta no es manté de la mateixa manera en l'àmbit de la metàfora icònica.

El tercer és construir un model conceptual, relativament independent del llenguatge verbal, que reflecteixi l'esquelet estructural bàsic de la metàfora lingüística «canònica», al mateix temps que pugui ser, en principi, directament aplicable a l'àmbit de la imatge.

El quart és comprovar quins canvis, o quin tipus de flexibilització, hem d'implementar sobre l'anterior model conceptual per tal que pugui descriure la pràctica totalitat de les diverses concepcions de metàfora icònica existents.

El cinquè és utilitzar els resultats anteriors com a base per a una classificació de les diverses concepcions de metàfora icònica. Aquesta classificació l'anomenem «topològica», en el sentit que ens dóna una certa idea del grau de proximitat o allunyament respecte a la metàfora «canònica».

Per acabar, utilitzar els conceptes anteriors —en particular, el model conceptual flexibilitzat, i la classificació topològica— com a eines d'anàlisi i reapreciació crítica sobre les diferents aproximacions a la metàfora icònica que havíem ja vist al començament.

Conclusions

Les conclusions a què hem arribat són les següents:

— La divergència entre les diferents aproximacions a la metàfora icònica comença amb el mateix objecte d'estudi.

Hem pogut comprovar que les divergències que apareixen en les aproximacions teòriques a la metàfora icònica són de naturalesa molt diferent a les que apareixen en les aproximacions a la metàfora lingüísti-

ca. En aquesta última, les divergències apareixen primordialment sobre la interpretació o explicació teòrica de les metàfores, més que no pas sobre la classe d'objectes que constitueixen metàfora. És cert que en el terreny de la metàfora lingüística hi ha una àmplia i reconeguda diversitat que abraça des de la metàfora quotidiana semilexicalitzada, a la metàfora creativa o poètica de suggeriments enormement oberts. Això no obstant, en general, hi ha un acord prou acceptable sobre allò que constitueix una metàfora lingüística, com també un procés diacrònic de lexicalització, prou evident, que enllaça el recorregut continu entre la metàfora quotidiana i la metàfora poètica. En canvi, en l'àmbit de la imatge, la divergència sobre la metàfora comença amb el mateix objecte d'estudi: allò que per a alguns constitueix un clar exemple de metàfora icònica, per a altres no és ni tan sols un remot candidat a ser-ho.

— En l'àmbit de la metàfora lingüística existeix una certa idea de canonicitat.

Hem vist que quan aprofundim una mica en les diferències conceptuals que ocorren en l'estudi de la metàfora lingüística, aquelles es poden subsumir en mitja dotzena d'oposicions bàsiques que, portades a extrems, desemboquen en contradiccions o incoherències. D'aquestes oposicions, quatre es refereixen al funcionament o procés metafòric —obligatòria/optativa, puntual/extensa, oberta/tancada i direccional/no direccional—, mentre que les altres dues —«existència de significat metafòric»/«absència de significat metafòric» i «creació de coses noves»/«no-creació de coses noves»— són de caràcter més conceptual o filosòfic i, en principi, no afecten directament la concepció del procés metafòric. Si ens restringim a les discrepàncies funcionals que observem en l'àmbit de la metàfora lingüística, sembla clar que, sigui de manera explícita o implícita, en termes estadístics existeixen uns posicionaments majoritaris: la metàfora lingüística s'entén majoritàriament d'interpretació obligada, puntual, oberta i direccional. Hi ha, doncs, en l'àmbit de la metàfora lingüística una certa idea de canonicitat funcional malgrat que les descripcions teòriques d'aquesta canonicitat de vegades puguin divergir notablement.

— En l'àmbit de la imatge no sembla existir, a priori, cap idea evident de consens, explícit o subjacent, associat a la diversitat d'objectes reivindicats com a metàfora icònica.

Com hem pogut veure, les discrepàncies sobre la metàfora en l'àmbit de la imatge són molt més profundes que les que apareixen en l'àmbit de la metàfora lingüística, i es manifesten sovint mitjançant punts de vista i aproximacions totalment irreconciliables. És cert que trobem una sèrie d'exemples —especialment en el terreny fílmic— que es repeteixen d'un autor a un altre, i també, que algunes idees se superposen o comparteixen determinats aspectes. És igualment cert que els autors que provenen d'unes determinades disciplines pròximes entre si presenten més

punts en comú que aquells que militen en disciplines relativament allunyades. Però, en general, les discrepàncies semblen superar clarament les afinitats. La naturalesa dels exemples, i en particular la dels elements que constitueixen la metàfora, és inusualment variada. Les exigències teòriques semblen gairebé aleatòries. De vegades, fins i tot un mateix exemple és avaluat de forma radicalment diferent (xais/multitud, a *Modern Times*, de Chaplin) o bé autors provinents d'una mateixa disciplina proposen aproximacions enormement allunyades entre si (Wollheim, Hausman, Danto). Si examinem les aproximacions a la metàfora icònica des de l'òptica de les oposicions bàsiques considerades anteriorment en l'àmbit de la metàfora lingüística, trobem un nivell altíssim de discrepàncies i, com hem constatat, ni tan sols a nivell estadístic sembla possible determinar posicionaments clarament majoritaris. O en altres paraules, no sembla existir, a priori, cap idea evident de consens, explícit o subjacent, associat a la diversitat d'objectes reivindicats com a metàfora icònica. I això, tant en la metàfora pictòrica/visual com en la metàfora fílmica/audiovisual.

— En les aproximacions teòriques a la metàfora icònica, el fet de partir d'un mateix model lingüístic no garanteix, en absolut, que s'arribi a una concepció de metàfora icònica semblant.

Com és comprensible, tots els autors que tracten la metàfora icònica es basen, explícitament o implícitament, en alguna concepció o model de metàfora lingüística. En aquest sentit, hem pogut comprovar que el fet de partir d'un mateix model lingüístic no garanteix en absolut que s'arribi a una concepció de metàfora icònica semblant o comparable. Això ja indueix a pensar que el nucli del problema no rau en l'elecció del model lingüístic de base, sinó en les dificultats intrínseques que apareixen en la transposició d'un determinat model des de l'àmbit lingüístic a l'icònic. En particular, hem assenyalat que hi ha tres aspectes relacionats amb la metàfora que semblen funcionar de manera radicalment diferent en l'àmbit icònic de com ho fan en l'àmbit lingüístic. Aquests aspectes són la perlocució o impacte, la representació i la vaguetat.

— Malgrat tot, és possible establir un model conceptual —el «diagrama bàsic»—, independent del llenguatge verbal, que descriu el procés de la metàfora canònica lingüística al mateix temps que resulta, formalment, directament aplicable a l'àmbit icònic.

Les conclusions dels paràgrafs anteriors podrien fer creure, a priori, que ens trobem en un carreró sense sortida. En efecte, aparentment estem davant d'una ingent diversitat d'objectes reivindicats per alguns com a metàfores icòniques, sense denominadors comuns clars, i sense que el model lingüístic —o models— del qual es parteix en cada cas serveixi per dotar les subsegüents aproximacions de cap mena de coherència. No obstant això, hem intentat mostrar que, utilitzant el concepte de

«metàfora canònica lingüística» que hem determinat anteriorment, és possible establir un model conceptual —el «diagrama bàsic»— que descriu el procés o funcionament de la metàfora canònica lingüística al mateix temps que resulta, a nivell formal, directament aplicable a l'àmbit icònic. El «diagrama bàsic» que hem plantejat desdobra el procés metafòric en una representació contingent i un operador metafòric generat per l'acció del representant sobre el representat de la citada representació. Aquest desdoblament resulta crucial i especialment útil per explicar tota una sèrie de característiques i diferències amb relació a la metàfora icònica.

— El «diagrama bàsic» serveix per separar i visualitzar la part formal —representació— de la part conceptual —operador metafòric— de la metàfora (malgrat que la segona depengui inequívocament de la primera).

En particular, el «diagrama bàsic» forneix un marc adequat per posar en evidència que és precisament la representació contingent allò que funciona de manera molt diferent en l'àmbit icònic, de com ho fa en l'àmbit lingüístic. O en altres paraules, que la diferència fonamental entre metàfora lingüística i metàfora icònica cal buscar-la en el terreny de la representació i no pas de l'operador metafòric —malgrat que aquest últim també queda afectat per la forma de la representació. En particular, hem constatat que establir una representació contingent en l'àmbit de la imatge és molt més treballós i complicat —potser també més ric— que en l'àmbit verbal. Igualment, s'ha fet evident que la dependència de la part representacional de la metàfora, respecte als contextos discursiu, cultural i pragmàtic, és molt més aguda en l'àmbit icònic que en l'àmbit lingüístic. En definitiva, hem constatat que —coincidint amb el que afirmen Danto i altres autors— la metàfora icònica depèn crucialment de la forma de la representació. Paral·lelament, el diagrama bàsic també resulta útil per diagnosticar, de manera quasi automàtica, els casos de representació simple, és a dir, aquells en què una representació contingent no genera operador metafòric —normalment, perquè es tracta d'una representació no tensionada.

— El «diagrama bàsic» evidencia que en la metàfora icònica —o més precisament, en el conjunt d'objectes reivindicats per alguns com a metàfora icònica— ocorre un tipus de vaguetat —la vaguetat en el grau de definició de certs elements constituents del diagrama— que no ocorre en l'àmbit de la metàfora lingüística.

En efecte, en l'anàlisi detallada de l'aplicació del diagrama bàsic a la metàfora icònica, hem pogut constatar que el tenor i el vehicle de la representació contingent, com també el nexa entre ells tenen tendència a presentar un grau d'indeterminació que no ocorre usualment en l'àmbit lingüístic. A més, la indeterminació en alguns d'aquests elements constituents comporta, en condicions usuals, un cert grau d'indeterminació

de l'acció del vehicle sobre el tenor i, per tant, un cert grau de difusió en l'existència de l'operador metafòric generat per aquesta acció.

— A còpia de contemplar diferents graus de concreció/difusió en els elements constituents del diagrama bàsic, anem trobant les diverses concepcions de metàfora sostingudes pels diferents autors.

Els diferents graus de concreció/difusió dels elements constituents del diagrama bàsic poden produir-se de formes relativament independents entre si. Això permet diferents combinacions en el grau de concreció/difusió dels diferents elements constituents, les quals van subministrant diferents tipologies de metàfores que coincideixen, a grans trets, amb les que hem anat trobant en els diferents autors. D'aquesta manera, el diagrama bàsic que hem establert, inicialment, per a la metàfora canònica lingüística, ens serveix per descriure l'estructura de la pràctica totalitat dels objectes reivindicats com a metàfora icònica, sempre que es permeti un ampli marge de variabilitat en el grau de concreció/difusió dels elements constituents del diagrama. Aquest fet explica, en part, l'enorme diversitat que trobem en l'àmbit de la metàfora icònica, així com el marcat grau de subjectivisme que trobem en la determinació de la seva existència.

— El diagrama bàsic conjuntament amb el grau de concreció/difusió dels elements constituents proporcionen una eina d'anàlisi que, al seu torn, permet una classificació «topològica» —o mapa— de la metàfora icònica.

El terme «topològic» s'utilitza, aquí, en el sentit que podem situar cadascun dels objectes reivindicats com a metàfora icònica, sobre un cert eix i a una certa «distància» del concepte de «metàfora canònica» heretat de l'àmbit de la metàfora lingüística. En efecte, malgrat l'existència d'una inevitable dosi d'indeterminació i/o subjectivisme, hem pogut constatar que el diagrama bàsic aplicat als diferents exemples ens permet determinar, fins a cert punt, el grau de concreció/difusió de cadascun dels elements constituents i, d'aquesta manera, determinar, també fins a cert punt, en quin grau i en quina direcció un exemple donat s'allunya més o menys del concepte de «metàfora canònica». Conseqüentment, la consideració global del *corpus* d'exemples manejat per cada autor ens permet emplaçar la seva aproximació teòrica en una determinada àrea del mapa topològic. A més, el rang de concreció/difusió implícitament contemplat per cada autor respecte a cadascun dels elements constituents del diagrama bàsic pot entendre's com una explicació indirecta de les característiques intrínseques de la seva aproximació.

— La variabilitat en el grau de concreció/difusió del conjunt {C} també serveix per descriure les varietats tradicionals trobades en l'àmbit de la metàfora lingüística.

En efecte, malgrat que aquest no era un dels objectius plantejats a l'inici d'aquest treball, ha anat apareixent gradualment com un producte subsidiari. Així, la variabilitat en el grau de concreció/difusió del conjunt {C} que es produeix en tres direccions diferenciades també serveix per descriure les varietats tradicionals trobades en l'àmbit de la metàfora lingüística: metàfora poètica, metàfora quotidiana, model, metàfora morta, metàfora surrealista, etc.

— El diagrama bàsic, conjuntament amb el grau de concreció/difusió dels seus elements constituents, pot entendre's com a eina d'anàlisi i com a base per a una classificació topològica —o mapa— de la metàfora en general.

Combinant els dos últims punts, constatem que podem reunir en un únic diagrama o mapa les situacions dels diferents conceptes i varietats tant de metàfora lingüística com de metàfora icònica.

Bibliografia

- ALDRICH, Virgil C. (1963). *Philosophy of art*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- ARISTÒTIL (ed. 1974). *Poètica*. Ed. a cura de Valentín García Yebra. Madrid: Gredos.
- (ed. 1985). *Retòrica*. Ed. a cura d'Antonio Tovar. Madrid: Centro de Estudios Constitucionales.
- BEARDSLEY, Monroe C. (1958). *Aesthetics*. Nova York: Harcourt, Brace and World Inc.
- BLACK, Max (1962). «Metaphor». A: *Models and metaphors*. Ítaca: Cornell University Press, p. 25-47.
- CARROLL, Noël (1994). «Visual metaphor». A: HINTIKKA, Jaakko [ed.]. *Aspects of metaphor*. Dordrecht: Kluwer, p. 189-218.
- CLIFTON, N. Roy (1983). *The figure in film*. East Brunswick: Associated University Presses.
- DANTO, Arthur C. (1981). *The transfiguration of the commonplace*. Cambridge: Harvard University Press.
- DAVIDSON, Donald (1978). «What metaphors mean». A: SACKS, S. [ed.]. *On metaphor*. Chicago: University of Chicago Press.
- DURAND, Jacques (1987). «Rhetorical figures in the advertising image». A: UBIKER-SEBEOK, Jean [ed.]. *Marketing and semiotics*. Berlín; Nova York; Amsterdam: Mouton de Gruyter.

- ECO, Umberto (1984, tr. 1990). *Semiotica e filosofia del linguaggio*. Torí: Giulio Einaudi. [Traducció castellana: *Semiótica y filosofía del lenguaje*. Barcelona: Lumen]
- EISENSTEIN, Sergei (tr. 1943). *The film sense*. Ed. a cura de Jay Leyda. Londres: Faber.
- (tr. 1949). *Film form*. Ed. a cura de Jay Leyda. Nova York: Harcourt, Brace & World.
- FORCEVILLE, Charles (1996). *Pictorial metaphor in advertising*. Londres: Routledge.
- GENETTE, Gérard (1970, recop. 1972). «La rhétorique restreinte». A: *Communications*, vol. 16. París: Éditions du Seuil. [Recopilat a *Figures III*. París: Éditions du Seuil, p. 21-40]
- GERSTENKORN, Jacques (1995). *La méthaphore au cinéma*. París: Meridiens Klincksieck.
- GLUCKSBERG, Sam; KEYSAR, Boaz (1993). «How metaphors work». A: ORTONY, Andrew [ed.]. *Metaphor and thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GOODMAN, Nelson (1968). *Languages of art*. Indianapolis: Bobbs-Merrill.
- GRICE, H. P. (1969). «Utterer's meaning, sentence meaning and word meaning». *Philosophical Review*, núm. 78, p. 147-77.
- HAACK, Susan (1987). «Surprising noises: Rorty and Hesse on metaphor». *Proceedings of the Aristotelian Society*, núm. LXI (suplement), p. 283-311.
- HAUSMAN, Carl R. (1989). *Metaphor and art*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HESSE, Mary (1987). «Tropical talk: The myth of the literal». *Proceedings of the Aristotelian Society*, núm. 61, p. 297-311.
- INDURKHYA, Bipin (1992). *Metaphor and cognition*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- JAKOBSON, Roman (1956, 1963). «Deux aspects du langage et deux types d'aphasie». A: *Essais de linguistique générale*. París: Minuit.
- JOHNS, Bethany (1984). «Visual metaphor: Lost and found». *Semiotica*, núm. 52 (3/4), p. 291-333.
- KENNEDY, J. M. (1982). «Metaphor in pictures». *Perception*, núm. 11, p. 589-605.
- KITTAY, Eva F. (1987). *Metaphor: Its cognitive force and linguistic structure*. Oxford: Oxford University Press.

- LAÍNEZ, Josep Carles (2003). *Construcción metafórica y análisis filmico*. València: Diputació de València/Institució Alfons el Magnànim.
- LAKOFF, George (1993). «The contemporary theory of metaphor». A: ORTONY, Andrew [ed.]. *Metaphor and thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LAKOFF, G.; JOHNSON, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- METZ, Christian (1977, tr. 2001). *Le signifiant imaginaire*. París: Union Générale d'Éditions. [Traducció: *El significante imaginario*. Barcelona: Paidós]
- MITRY, Jean (1987, tr. 1990). *La sémiologie en question*. París: Les éditions du Cerf. [Traducció al castellà: *La semiología en tela de juicio*. Madrid: Akal]
- NIETZSCHE, Friedrich (recopilació, 2000). *Escritos sobre retórica*. Madrid: Trotta. [Presentació i recopilació de Santiago Guervós]
- ORTONY, Andrew (1979, 1993). «The role of similarity in similes and metaphor». A: ORTONY, Andrew [ed.]. *Metaphor and thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- PERELMAN, C.; OLBRECHTS-TYTECA, L. (1958, 1989, tr. 1994). *Traité de l'argumentation - La nouvelle rhétorique*. París: PUF. [Brussel·les: Édition de l'Université de Bruxelles, 1989] [Traducció: *Tratado de la argumentación: La nueva retórica*. Madrid: Gredos]
- REDDY, Michael J. (1979, 1993). «The conduit metaphor: A case of frame conflict in our language about language». A: ORTONY, Andrew [ed.]. *Metaphor and thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- RICHARDS, I. A. (1936, 1965). *The philosophy of rhetoric*. Nova York: Oxford University Press.
- RIQUEUR, Paul (1975). *La métaphore vive*. París: Éditions du Seuil.
- ROPARS, Marie-Claire (1973). «Fonctions de la métaphore dans *Octobre* d'Eisenstein». *Litterature*, núm. 11, p. 109-128.
- RORTY, Richard (1987). «Unfamiliar noises: Hesse and Davidson on metaphor». *Proceedings of the Aristotelian Society*, núm. 61, p. 283-296.
- SEARLE, John R. (1979, 1993). «Metaphor». A: ORTONY, Andrew [ed.]. *Metaphor and thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SEDIVY, Sonia (1997). «Metaphoric pictures, pulsars, platypuses». *Metaphor and Symbol*, núm. 12, p. 95-112.

- ULLMANN, Stephen (1962). *Semantics: An introduction to the science of meaning*. Oxford: Blackwell.
- WHEELWRIGHT, Philip (1962). *Metaphor and reality*. Bloomington, Londres: Indiana University Press.
- WHITTOCK, Trevor (1990). *Metaphor and film*. Cambridge: Cambridge University Press.
- WITTGENSTEIN, Ludwig (1953, tr. 1958). *Philosophische untersuchungen*. [Traducció anglesa: *Philosophical investigations*. Oxford: Basil Blackwell] [Traducció en castellà: *Investigaciones filosóficas*. Barcelona: Laia]
- WOLLHEIM, Richard (1987). *Painting as an art*. Princeton: Princeton University Press.